

DAVLAT SHAKLI TUSHUNCHASI VA UNING SIYOSIY-HUQUQIY AHAMIYATI

Sattorov Dilshod Yuldashevich

Ilmiy rahbar- bojxona institute o'qituvchisi

Muxtoxiddinov Muhammadsodiq Muxitdin o'g'li

Bojxona instituti 1-kurs 425-guruh kursanti

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat shakli tushunchasining nazariy-huquqiy mazmuni hamda uning siyosiy-huquqiy ahamiyati tahlil qilinadi. Davlat shaklining asosiy tarkibiy qismlari — boshqaruv shakli, davlat tuzilishi va siyosiy rejim tushunchalari ochib beriladi. Jahon davlatchilik tajribasi asosida davlat shakllarining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy modellari yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida davlat shaklining konstitutsiyaviy asoslari, mustaqillikdan keyingi rivojlanish bosqichlari hamda amalga oshirilayotgan siyosiy-huquqiy islohotlar jarayonida uning ahamiyati tahlil etiladi. Maqolada davlat shaklining jamiyat barqarorligi, hokimiyatni samarali tashkil etish va inson huquqlarini ta'minlashdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: davlat shakli, boshqaruv shakli, davlat tuzilishi, siyosiy rejim, huquqiy davlat, demokratik boshqaruv

Аннотация: В данной статье анализируется теоретико-правовое содержание понятия формы государства, а также ее политико-правовое значение. Раскрываются основные элементы формы государства: форма правления, форма государственного устройства и политический режим. На основе мирового опыта государственности рассматриваются исторические этапы развития и современные модели форм государства. Особое внимание уделяется конституционным основам формы государства Республики Узбекистан, этапам ее развития в период независимости и значению проводимых политико-правовых реформ. В статье обоснована роль формы государства в обеспечении стабильности общества, эффективной организации государственной власти и защите прав и свобод человека.

Ключевые слова: форма государства, форма правления, государственное устройство, политический режим, правовое государство, демократическое управление

Abstract: This article analyzes the theoretical and legal essence of the concept of the form of the state and its political and legal significance. The main structural elements of the form of the state—form of government, form of state structure, and political regime—are examined. Based on global state-building experience, the historical development and

modern models of state forms are explored. Special attention is given to the constitutional foundations of the form of the state in the Republic of Uzbekistan, its development stages during the independence period, and the importance of ongoing political and legal reforms. The article substantiates the role of the form of the state in ensuring social stability, effective organization of state power, and the protection of human rights and freedoms.

Keywords: *form of the state, form of government, state structure, political regime, rule of law, democratic governance*

Zamonaviy dunyoda davlat va jamiyat taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biri davlat shaklidir. Davlat shakli orqali hokimiyatning tashkil etilishi, amalga oshirilishi hamda hududiy tuzilishi aniqlanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat shaklining to'g'ri tanlanishi mamlakatning siyosiy barqarorligi, huquqiy tizimning samaradorligi, fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanishi hamda jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois davlat shakli masalasi siyosatshunoslik va huquqshunoslik fanlarida fundamental nazariy tushuncha sifatida alohida o'rin egallaydi.

Jahon miqyosida davlat shakllari turli tarixiy sharoitlar, milliy an'analar, siyosiy madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sirida shakllangan. Monarxiya va respublika boshqaruv shakllari, unitar va federativ davlat tuzilmalari, shuningdek, turli siyosiy rejimlarning mavjudligi davlat shaklining naqadar murakkab va ko'p qirrali hodisa ekanligini ko'rsatadi. Ayrim davlatlar demokratik boshqaruv shaklini tanlab, inson huquqlarini ustuvor qadriyat sifatida belgilagan bo'lsa, boshqalarida markazlashgan hokimiyat yoki avtoritar boshqaruv uslublari ustunlik qiladi. Bu holat davlat shaklining nafaqat huquqiy, balki chuqur siyosiy mazmunga ega ekanini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi misolida davlat shaklining siyosiy-huquqiy ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Mustaqillikka erishgach, O'zbekiston o'ziga xos milliy davlatchilik an'analari, tarixiy tajriba va xalq irodasiga tayangan holda respublika boshqaruv shaklini tanladi. Konstitutsiyada mustahkamlangan davlat shakli mamlakatda hokimiyatlar bo'linishi, qonun ustuvorligi va inson huquqlarini ta'minlashga qaratilgan huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy va siyosiy islohotlar esa davlat shaklining takomillashuvi hamda uning demokratik mazmunini yanada chuqurlashtirishga yo'naltirilgan.

Shu nuqtai nazardan, davlat shakli tushunchasi va uning siyosiy-huquqiy ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, jahon tajribasi bilan qiyoslab o'rganish hamda O'zbekiston Respublikasida ushbu institutning rivojlanish xususiyatlarini yoritish mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Davlat shakli — bu davlat hokimiyatining tashkil etilishi, amalga oshirilishi hamda hududiy tuzilishini ifodalovchi siyosiy-huquqiy tushunchadir. Huquqshunoslik nazariyasida davlat shakli uchta asosiy elementdan iborat deb e'tirof etiladi: boshqaruv shakli, davlat tuzilishi shakli va siyosiy rejim. Ushbu elementlar davlat hokimiyatining mohiyatini ochib berish bilan birga, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asoslarini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlat shaklining asosiy siyosiy-huquqiy poydevorini belgilovchi oliy normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi. Konstitutsiyaning 1-moddasida O'zbekiston suveren, demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat ekani mustahkamlangan bo'lib, mazkur norma davlat shaklining umumiy mazmunini belgilaydi. Ushbu qoida davlat hokimiyatining xalq manfaatlariga xizmat qilishi, qonun ustuvorligi va inson huquqlarining ta'minlanishini konstitutsiyaviy darajada kafolatlaydi.[1]

Konstitutsiyaga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi respublika boshqaruv shakliga ega. Bu holat davlat hokimiyatining oliy organlari saylov yo'li bilan shakllantirilishi va ularning faoliyati xalq irodasiga asoslanishini anglatadi. Konstitutsiyada Prezident davlat boshlig'i sifatida belgilangan bo'lib, u davlat suvereniteti, Konstitutsiya va qonunlarning ijrosini ta'minlaydi. Prezident instituti davlat boshqaruvi tizimida barqarorlik va izchillikni ta'minlovchi asosiy bo'g'in hisoblanadi.

Konstitutsiyaning muhim tamoyillaridan biri — hokimiyatlar bo'linishi prinsipidir. Unga ko'ra, davlat hokimiyati qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linadi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi, ijro etuvchi hokimiyat Prezident va Vazirlar Mahkamasi orqali amalga oshiriladi, sud hokimiyati esa mustaqil sudlar tomonidan yuritiladi. Mazkur prinsip davlat hokimiyatining bir qo'lda jamlanib qolishining oldini olib, demokratik boshqaruvning muhim kafolati sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish jarayonida idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, "Davlat boshqaruvi tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan ayrim idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi normativ-huquqiy hujjat (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023-yil 31-oktabrda ro'yxatdan o'tkazilgan, ro'yxat raqami 3471) mazkur yo'nalishdagi huquqiy islohotlarning mantiqiy davomi hisoblanadi.[2]

Mazkur hujjat davlat boshqaruvi organlari faoliyatini zamonaviy talablarga moslashtirish, ularning vakolatlarini aniqlashtirish va takrorlanayotgan funksiyalarni bartaraf etishga qaratilgan. Bu esa davlat boshqaruvi shaklining samaradorligini oshirishga xizmat qilib, ijro etuvchi hokimiyat tizimida boshqaruvning institutsional asoslarini mustahkamlash imkonini

beradi. Idoraviy hujjatlarga kiritilgan o‘zgartirishlar orqali boshqaruv jarayonlarining huquqiy aniqligi ta’minlanib, qarorlar qabul qilish mexanizmlarining shaffofligi kuchaytiriladi.

Davlat va huquq nazariyasida davlat shakli masalasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Z. M. Islomov o‘zining “Davlat va huquq nazariyasi” asarida davlat shaklini davlat hokimiyatining tashkiliy tuzilishi, amalga oshirilish usullari hamda hududiy tuzilishini ifodalovchi muhim siyosiy-huquqiy kategoriya sifatida talqin etadi. Olimning ta’kidlashicha, davlat shakli orqali davlat hokimiyatining mohiyati, uning jamiyat bilan o‘zaro munosabatlari va huquqiy tizimning ishlash mexanizmi namoyon bo‘ladi[3].

Islomov davlat shaklini uch asosiy tarkibiy qismdan iborat yaxlit tizim sifatida ko‘rsatadi: boshqaruv shakli, davlat tuzilishi shakli va siyosiy rejim. Boshqaruv shakli davlat hokimiyatining oliy organlari qanday tashkil etilishi, ularning shakllanish tartibi va o‘zaro munosabatlarini ifodalaydi. Olim respublika va monarxiya boshqaruv shakllarini tahlil qilar ekan, respublika boshqaruv shaklida hokimiyatning saylov yo‘li bilan shakllanishi va xalq irodasiga tayanishi demokratik tamoyillarning asosiy belgisi ekanini alohida ta’kidlaydi.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi mamlakatni siyosiy, huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan modernizatsiya qilishga qaratilgan uzoq muddatli rivojlanish konsepsiyasi sifatida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirishni nazarda tutadi.

Strategiya doirasida davlat boshqaruvini takomillashtirish orqali boshqaruv shaklining samaradorligini oshirish asosiy vazifa sifatida ko‘riladi. Davlat organlari faoliyatini optimallashtirish, ularning vakolat va mas’uliyatini aniq belgilash, byurokratik to‘siqlarni qisqartirish boshqaruv tizimining zamonaviy va samarali modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda ijro etuvchi hokimiyatning jamiyat oldidagi mas’uliyati kuchaytiriladi hamda davlat boshqaruvida natijadorlikka asoslangan yondashuv joriy etiladi.[4]

Shuni aytib o‘tish kerakki, davlatni o‘rganishda uning tashkiliy-huquqiy mohiyatini ochib beruvchi asosiy tushunchalardan biri davlat shakli hisoblanadi. Davlat shakli — bu davlat hokimiyatining qanday tashkil etilgani, amalga oshirilishi va hududiy jihatdan qanday tuzilganini ifodalovchi tushuncha bo‘lib, u davlat boshqaruvi, tuzilishi va siyosiy faoliyatining umumiy modelini aks ettiradi. Davlat shakli tarkibiy jihatdan boshqaruv shakli, davlat tuzilishi va siyosiy rejim kabi elementlardan iborat bo‘lib, ularning uyg‘unligi davlatning real faoliyatini belgilaydi.

Boshqaruv shakli davlat hokimiyatining oliy organlari qanday shakllanishi, ularning vakolatlari va o‘zaro munosabatlarini ifodalaydi. U davlat rahbarining huquqiy maqomi, ijro va qonun chiqaruvchi hokimiyatning o‘zaro bog‘liqligi orqali namoyon bo‘ladi. Boshqaruv shakli davlatda hokimiyatni amalga oshirish usullarini belgilab, fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etish darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Davlat tuzilishi esa davlat hududining siyosiy-huquqiy tashkil etilishi va markaziy hokimiyat bilan hududiy birliklar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi. Davlat tuzilishi orqali mamlakat hududiy yaxlitligi, boshqaruv markazlashuvi yoki markazsizlashuvi aniqlanadi. Bu element davlat shaklining hududiy asosini tashkil etib, boshqaruv samaradorligi va hududlar manfaatlari muvozanatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Davlat shaklining muhim tarkibiy qismi bo'lgan siyosiy rejim esa hokimiyatning amalda qanday usullar orqali amalga oshirilishini, fuqarolarning huquq va erkinliklari qanchalik ta'minlanishini ko'rsatadi. Siyosiy rejim davlatda qonuniylik, siyosiy erkinliklar, jamoatchilik nazorati va davlat organlarining mas'uliyat darajasini aks ettiradi. Aynan siyosiy rejim orqali davlatning demokratik yoki nodemokratik xarakteri namoyon bo'ladi.

Davlat shaklining eng yuqori rivojlangan modeli sifatida huquqiy davlat tushunchasi qaraladi. Huquqiy davlat — bu davlat hokimiyati qonun bilan cheklangan, inson huquqlari va erkinliklari oliy qadriyat sifatida e'tirof etilgan, hokimiyatlar bo'linishi va sud mustaqilligi ta'minlangan davlatdir. Huquqiy davlat sharoitida barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar qonunga bo'ysunadi, fuqarolarning huquqlari ishonchli huquqiy kafolatlar bilan himoyalanaadi.

Huquqiy davlat bilan uzviy bog'liq bo'lgan tushuncha demokratik boshqaruv hisoblanadi. Demokratik boshqaruv — bu xalq hokimiyat manbai sifatida e'tirof etilib, davlat boshqaruvida fuqarolarning erkin va teng ishtiroki ta'minlangan boshqaruv tizimidir. Demokratik boshqaruv shaffoflik, hisobdorlik, saylovlar orqali hokimiyatni shakllantirish va jamoatchilik nazoratining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Bu boshqaruv shakli davlat va jamiyat o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlab, barqaror ijtimoiy rivojlanish uchun huquqiy asos yaratadi.

Shu tariqa, davlat shakli, boshqaruv shakli, davlat tuzilishi va siyosiy rejim o'zaro uzviy bog'langan holda huquqiy davlat va demokratik boshqaruvning shakllanishiga xizmat qiladi. Ushbu tushunchalarning uyg'unligi davlatning siyosiy-huquqiy mohiyatini belgilab, jamiyatda qonun ustuvorligi, adolat va barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat shakli davlat hokimiyatining tashkiliy-huquqiy ifodasi bo'lib, u boshqaruv shakli, davlat tuzilishi va siyosiy rejimning o'zaro uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. Ilmiy-nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, aynan ushbu uch elementning mazmuni va amaliy tatbiqi davlatning real siyosiy-huquqiy mohiyatini belgilaydi. Boshqaruv shakli hokimiyatning oliy organlari qanday shakllanishini va ularning vakolatlarini aniqlasa, davlat tuzilishi mamlakat hududiy tashkil etilishining huquqiy asoslarini belgilaydi, siyosiy rejim esa hokimiyatning qanday usullar orqali amalga oshirilayotganini va fuqarolarning huquq hamda erkinliklari qay darajada ta'minlanayotganini aks ettiradi.

Zamonaviy davlat rivojida ushbu elementlarning demokratik tamoyillarga asoslanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy adabiyotlar va huquqiy amaliyot shuni tasdiqlaydiki, boshqaruv va davlat tuzilishining qonuniyligi, siyosiy rejimning ochiqqligi va shaffofligi huquqiy davlatning shakllanishi uchun zarur shart hisoblanadi. Huquqiy davlatda qonun ustuvorligi ta'minlanadi, hokimiyatlar bo'linishi amalda ishlaydi va inson huquqlari oliy qadriyat sifatida e'tirof etiladi.

Demokratik boshqaruv esa huquqiy davlatning amaliy ifodasi bo'lib, u xalqning hokimiyat manbai ekanini tan oladi, fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini ta'minlaydi hamda davlat organlarining jamiyat oldidagi mas'uliyatini kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, davlat shaklining demokratik va huquqiy asoslarda tashkil etilishi jamiyatda siyosiy barqarorlikni, ijtimoiy adolatni va barqaror taraqqiyotni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Umuman olganda, davlat shakli va uning tarkibiy elementlarining ilmiy asosda takomillashtirilishi huquqiy davlat va demokratik boshqaruvni qaror toptirishga xizmat qiladi hamda zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil/Toshkent (Yangi tahrir)
- 2.Davlat boshqaruvi tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan ayrim idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida
[O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023-yil 31-oktabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3471]
- 3.Islomov Z. M. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent.
- 4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son Farmoni 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risida.